

Jan RANDÁK

Soudobá historie, osobní vzpomínání a politika dějin¹

Abstract: Contemporary History, Personal Recollections and the Politics of History

The study refers to the relation between contemporary history in the sense of professional presentation of the latest history and the actors' personal memories. Personal recollection may be understood as an expression of democratization of history. Witnesses' telling, however, may lead to the schematization of stories from the past. The article also reminds of the issue of applicability of individual witnesses for the politics of history as individual experience and experiences can become a means of political argumentation. Within the Czech memory operation, the article notes the institutionalization of remembering and the platforms organizing the collective memory of society. Using the example of the online collection of personal memories Memory of a Nation, the text shows, in fact, marketing strategies of memory initiatives engaging in a public space.

Key words: contemporary history – personal memory – personal evidence – victim – politics of history

---

„Pohádkám je jedno, kdo v nich účinkuje. Důležité je jen to, že je příběh vyprávěn a že se neustále opakuje. Nebo, pokud tomu dáte přednost, si to představte takhle: Pohádky jsou parazitující životní forma, která deformuje životy tak, aby co nejlépe sloužily příběhu samotnému.“²

Co má společného myšlenka Terryho Pratchetta z úvodu knihy *Čarodějky na cestách* s problematikou soudobé historie, osobního vzpomínání a politiky dějin? V principu vlastně mnoho – při pohledu na aktivity některých paměťových iniciativ, či titulů dostupné na českém trhu může pozorovatel někdy nabýt dojmu, že má co

---

1 Tato studie vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 12 *Historie v interdisciplinární perspektivě*, podprogram *Formování a vývoj národních identit ve středoevropském prostoru v 19. a 20. století*.

2 Terry PRATCHETT, *Čarodějky na cestách*, Praha 2008, s. 9–10.

do činění se schematizací osudů, zaměnitelností jmen, opakovatelným jednáním aktérů³ vměstnatelným do příběhů hrdinství, statečnosti, dobra, bezpráví, represí, obětí a utrpení. Je potřeba o nich vědět, zároveň by ale neměly o minulosti hovořit pouze ony. Představují totiž různé příklady redukcijního pohledu na dějiny zastiňující složitost doby a poměrů, o kterých chtějí vypovídat. Současně mohou představovat nástroj politiky dějin s cílem formovat historické vědomí či politické identity společnosti, k níž chtějí hovořit.

Předkládaný příspěvek si klade za cíl v obecné rovině poukázat na svébytný poměr mezi vědeckým zájmem o soudobé dějiny ve smyslu odborného podání nejnovější historie na jedné straně a osobním vzpomínáním jejích aktérů-svědků na straně druhé. V rámci tohoto záměru přímo zohledňuji důležitou otázku zacházení s individuálními výpověďmi a jejich využitelnost k formulaci a distribuci relevantních morálních i politických poselství a hodnot. V tomto ohledu se zabývám i aktivitami paměťových institucí spoluformujících podobu české vzpomínkové kultury. A o co v předkládaném textu zcela jistě nepůjde? Z výše zmíněného je patrné, že by v něm čtenář neměl hledat nějaké teoreticky zásadní pojednání o problematice vztahu historie a paměti. Opravdu se soustředím jen na dílčí problém tohoto poměru.

Následujícím odstavcům by mělo být zkrátka rozuměno jako úvaze o specifickém nakládání s osobním vzpomínáním a individuálními příběhy. Teze a postřehy inspirované zahraniční odbornou produkcí dokládám příklady z českého paměťového provozu. Předcházející slova snad vhodně dokreslí motivace k sepsání příspěvku – inspirovan jsem byl aktivitami některých domácích nevědeckých iniciativ a struktur na poli soudobé historie a vypovídání nanejvýše o čase komunistické diktatury. V daných pasážích textu ale nesleduji téma paměti komunismu jako takové. Jde mi mnohem spíše o zohlednění a kontextualizaci některých domácích způsobů formování právě i této paměti.

Čtenář si všimne, že ve stati relativně často odkazují na aktivity provázaných iniciativ Paměť národa, Post bellum, respektive osob s těmito podniky spojenými. Tyto subjekty si vysloužily mou pozornost nejen kvůli ideové vyhraněnosti pohledů na dějiny, ale taktéž z důvodu propracovaných strategií a ve veřejném i mediálním prostoru nepřehlédnutelných aktivistických kampaní prezentujících názorově vyprofilované náhledy na nedávnou minulost. To, že zmiňuji tyto organizace, však neznamená, že bych si nebyl vědom jiných laických výpovědí o soudobých dějinách, třeba z pravé i levé strany tuzemského politického spektra. Dané organizace proto v tuto chvíli nejsou cílem mé kritiky, ale prostředkem upozornění na již avizované strategie a možné podoby českého vzpomínání soudobých dějin.

3 Zdeněk VAŠÍČEK – Françoise MAYER, *Minulost a současnost, paměť a dějiny*, Brno 2008, s. 159.

Historie, individuální příběhy, svědek

V případě současného nepřehlédnutelného zájmu o paměť uvažuje italský historik Enzo Traverso přímo o soudobé „posedlosti“ paměti, kterou neváhal přirovnat k „civilní víře“ obsluhující se vlastním systémem hodnot, rituálů a symbolů.⁴ Zájem o paměť Traverso připisuje situaci úpadku předávání zkušenosti v atomizovaném světě, jenž postrádá své orientační body. Paměť, potažmo vzpomínková vyprávění přitom mohou překonávat nahodilost i složitost minulosti, nést rozličná poselství a vyzdvihovat chtěné hodnoty a normy. Prostřednictvím individuálního vzpomínání také získávají dějiny konkrétní „lidskou tvář“ a s ní i atraktivní emoce. Vzpomínání se tudíž nabízí jako na první pohled bezproblémový vhled do minulosti přinášející snadno uchopitelné osobní, a proto domněle pravdivé prožitky a líčení událostí. Nabízejí zvláštní směs obecného i jedinečného, veřejného a soukromého.⁵ A zatímco odborná tvorba historiků vyžaduje specifické znalosti a kompetence, takže logicky oslovuje menší část čtenářské obce, životní příběhy a vyprávění jsou přístupné i laické veřejnosti.

Své o věci vědí historici soudobých dějin, které představují pole střetávání odborného výzkumu se vzpomínáním pamětníků. Ono střetávání, respektive toto specifické napětí představuje jejich riziko, ale současně je důvodem atraktivity soudobé historie. Samo Rothfelsovo vymezení soudobých dějin hovoří o epoše současně žijících a jejím vědeckém zpracování.⁶ Odborná činnost zakládající vlastní legitimitu a opodstatnění na metodách vědecké práce a ověřitelnosti faktů tedy stojí vedle individuálních prožitků, emocí a zkušeností aktérů-laiků, kteří jsou nositeli osobních vzpomínek a vypravěči příběhů o nejmladší historii. Tu přitom nejen interpretují, ale současně i hodnotí. Na rozdíl od odborného bádání historiků kladoucích si rozličné otázky ale pamětníci podávají svědectví primárně o vlastním životním světě, jehož hranice v rámci vyprávění nemohou překročit.⁷ Příběhy či obrazy o minulosti se proto v případě odborníků a pamětníků liší intencionálně.⁸ Vilém Prečan v této souvislosti přímo tvrdil, že historik by měl být nenahraditelným

4 Enzo TRAVERSO, *Le passé, modes d'emploi*, Paris 2005, s. 11–12. Za zprostředkování odkazu děkuji Janu Sochovi.

5 Hans Günter HOCKERS, *Zugänge zur Zeitgeschichte: Primärerfahrung, Erinnerungskultur, Geschichtswissenschaft*, in: Konrad H. Jarausch – Martin Sabrow (Hg.), *Verletztes Gedächtnis. Erinnerungskultur und Zeitgeschichte im Konflikt*, Frankfurt – New York 2002, s. 44.

6 Hans ROTHFELS, *Zeitgeschichte als Aufgabe*, in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 1, 1953, č. 1, s. 2.

7 Jan RANDÁK, *Životní světy, paměti a jejich interpretace*, in: Milada Sekyrková (ed.), *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*, Praha 2006, s. 79–89.

8 Vedle historie, coby odborné tvorby, a pamětnického vzpomínání jedinců totiž ještě postavme kolektivní paměť. Viz Christof DEJUNG, *Oral history und kollektives Gedächtnis. Für eine sozialhistorische Erweiterung der Erinnerungsgeschichte*, in: *Geschichte und Gesellschaft* 34, 2008, č. 1, s. 99n.

strážcem historického kontextu.⁹ Obě strany tudíž nabízejí alternativy v případě možnosti zařadit konkrétní události a skutečnosti do dobového kontextu a širších souvislostí.¹⁰

V tomto ohledu chci osobně vyjádřit skepsi k proklamacím uvažujícím o možnosti vytváření syntéz na základě osobních svědectví. Při této snaze se mohou autoři dostat na tenký led. Například Tomáš Bouška v knize *Českoslovenští političtí vězni* pracuje s představou jakýchsi „tříštivých dějin“ složených z obrovské mozaiky dílčích příběhů. V jeho podání nelze dějinám porozumět, dokud se nezačneme „nutně zajímat o jednotlivé příběhy, drobné kamínky mozaiky“. Ptejme se ovšem, zda se již někdo pokusil onu deklarovanou mozaiku složit a zda je vlastně takové dílo uskutečnitelné? A co by vlastně mělo být obsahem oné mozaiky, jaké by mělo být výsledné zobrazení? Koherentní obraz dějin, nebo (opět) hodnotové poselství dokladované řadou jmen potvrzujících četnost hrdinství, zbabělosti, dobra, bezpráví rozlišujících je pouze různým časem, místem či společenskými a politickými okolnostmi? Bouška přitom poněkud nejasně dodává, že tím, „*jak každý lidský jedinec žije, vytváří nový příběh, a tedy i novou minulost*“. Uchováním lidského příběhu v „naší“ (čí?) paměti tento příběh podle Boušky vstupuje zároveň do dějin. Historie je pak podle jeho soudu zrcadlem odrážejícím lidské skutky, a tedy i nekonečným zdrojem poučení. „*Snažit se porozumět dějinám znamená tak trochu i snažit se porozumět sami sobě. Osudy lidí v této knize [politických vězňů, pozn. J. R.] ukazují, proč stojí za to některé příběhy nezapomenout a [...] poučit se.*“¹¹

Věci lze ovšem rozumět i tak, že oproti odborné tvorbě prostředkující historická fakta zařaditelná do širších souvislostí, zůstává líčení osobních příběhů skutečně primárně orientováno na zmíněný vypravěčův životní svět. Představuje pouze jakousi „narrativní molekulu“¹² vyprodukovanou za účelem napojení se na určitý výklad minulosti, respektive vyřčenou v konkrétní situaci, jež umožňuje svědkovi hovořit, potažmo poměrů, které svědka k výpovědi motivují. Vyjádřeno jinak – navázání se oné „narrativní molekuly“ na konkrétní podobu historie obstarává již sama motivace a prvotní impuls, který stojí na počátku vzpomínání: „[...] *způsob, jakým vzpomínáme na danou událost, závisí na našem účelu v momentě, kdy vzpomínáme. Jinými slovy – jde především o to, kdo chce od koho, aby si pamatoval co a proč.*“¹³ Je třeba rovněž dodat, že teprve ve chvíli oslovení aktéra, respektive vztáhnutí se k němu, z něj činíme pamětníka. Události zprostředkované svědkem

9 Viz URL: <<http://www.praguecoldwar.cz/precian2.htm>> [cit. 2013-05-07].

10 Konrad H. JARAUSCH, *Zeitgeschichte und Erinnerung. Deutungskonkurrenz oder Interdependenz?*, in: K. H. Jaraus – M. Sabrow (Hg.), *Verletztes Gedächtnis*, s. 27.

11 Tomáš BOUŠKA – Michal LOUČ – Klára PINEROVÁ (eds.), *Českoslovenští političtí vězni. Životní příběhy*, Praha 2009, s. 5.

12 K. H. JARAUSCH, *Zeitgeschichte und Erinnerung*, s. 27.

13 Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích*, in: *Dějiny – teorie – kritika* 4, 2007, č. 2, s. 255.

jsou přitom evokovány ne ve své minulě, tudíž neopakovatelné podobě, ale v obraze odpovídajícím času a aktuálním podmínkám jejich pamětnické re-konstrukce.

Zopakujme proto, že soudobé dějiny coby pole nejmladší historie nejsou pouze doménou odborníků. Na vytváření jejich obrazů se podílí i laické vzpomínání a paměťové iniciativy různými aktivitami rezonujícími méně i více ve veřejném prostoru. V předmluvě ke knize rozhovorů Vladimíra Mlynáře s Tomášem Kostou psala Milena Bartlová v případě tohoto vztahu dokonce o údajně zrádném omylu představy, „že *historii máme přenechat historikům. Historikové mají vypracované nástroje k pokud možno nezaujatému a střízlivému poznávání minulosti, to je ale jejich jediné privilegium, a ještě spíše závazkem. Každý z nás žije historii, a každý osobní příběh je nedílnou součástí dějin.*“¹⁴ I proto by měl každý z nás hledat podle Bartlové svou osobní pravdu o uplynulých letech, protože společně přý potřebujeme co nejvíce důkladných otázek, poctivých vzpomínek a otevřeného myšlení.¹⁵ Nejen zmíněný Bouška, ale nyní i Bartlová naznačuje další smysl a význam vzpomínání, respektive naslouchání pamětníkům – vedle připomenuté záchrany před zapomněním je paměť stavěna do pozice učitelky života a skutečně nositelky „správných“, v tomto Kostově případě demokratických a humanitních hodnot a norem.

S ohledem na osobní příběhy a vzpomínky tedy možná lze hovořit o demokratizaci historie ve smyslu příběhů a obrazů o minulosti. Zároveň však mohou rozličně motivované individuální perspektivy vést k avizovanému zjednodušení a laicizaci dějin, v konečném důsledku až ke schematizaci vyprávění. Navíc dodejme notoricky známý fakt, že vzpomínání není nikdy dokonalé. Jeho odvrácenou stranou je nutně zapomínání, které samo o sobě představuje zajímavé téma nejen pro paměťová studia, ale rovněž pro reflexi politiky dějin a paměti. Zapomínání, coby integrální součást procesu vzpomínání, je totiž možné chápat různě. Jedná se o přirozený biologický proces, potažmo psychologický mechanismus. Současně ovšem může jít o vědomou a účelovou strategii – jde o to, co je přirozeně zapomínáno, co není připomínáno a o čem se cíleně mlčí.¹⁶

Je otázkou, zda-li by všichni historici souhlasili s líbivým bonmotem, že svědek je přirozeným nepřítelem historika. V každém případě kvůli civilizačním katastrofám a traumatům 20. století došlo především v jeho druhé polovině k docenění role svědka přinášejícího potvrzení a vnášejícího do vypovídání o nedávných dějinách osobní zkušenosti s danými událostmi. Jako by byla subjektivita výhodou a zárukou pravdy předpokládající, že pozorované a aktérem zprostředkovávané skutečnosti existují objektivně samy

14 Tomáš KOSTA, *Kosta. Rozhovor přes dvě generace*, Praha 2008, s. 9.

15 Tamtéž, s. 9.

16 Příkladem extrémní formy mlčení je starověké *damnatio memoriae*, zatracení památky. Jednalo se o oficiální odsouzení paměti na danou osobu ve starém Římě, například císaře. Stopy existence daných osob byly mazány – byly odstraňovány jejich portréty a vymazávána jména atd.

o sobě, zatímco velké učebnicové příběhy státních a národních kolektivů jsou napadnutelné jako historické mýty. Prakticky vždy v nich bude chybět lidský rozměr a „pohled zdola“. Autoři výstavy i stejnojmenné publikace *My jsme to nevzdali* přímo postulovali tezi, že „prostřednictvím jednotlivých lidských příběhů“ je možné „vyprávět historii 20. století jinak, než je to u nás běžné. Příběhy lidí, kteří minulé doby zažili na vlastní kůži“ jsou v chápání daných tvůrců „zajímavější než suchý výčet učebnicových fakt“.¹⁷ A zase – co má tvořit *raison d'être* toho „jiného vyprávění“ dějin minulého věku? Ani ne tak informace a vybraná historická fakta formující ono vyprávění v konzistentní celek, ale morální poselství a hodnotové postoje, které kompenzují nesložitelnost oněch „jednotlivých lidských příběhů“ v jeden soudržný obraz 20. století.

Oproti odborné tvorbě představuje svědek žijící a flexibilní memento. Jeho příběh, coby údajně nesmírně cenné dědictví,¹⁸ ztělesňuje minulost, jejíž předávání a pamatování může být považováno téměř za občanskou povinnost.¹⁹ Jak rovněž dokládají teze knihy *Kruté století*, svědectví, jež publikace přinesla, „skládají národní paměť, jsou nepominutelnou součástí národní tradice“.²⁰ A proto by tedy měla být pravděpodobně připomínána a pamatována, chtělo by se dodat. Příkladem mediální podoby imperativu „Pamatuj!“ je udílení *Cen Paměti národa*, jejichž třetí ročník se na sklonku roku 2012 mimochodem odehrál v národně tradičně navýsost relevantním prostoru pražského Národního divadla za asistence televizních kamer a rozhlasových mikrofonů.²¹

„Byl jsem při tom!“

Kamenem úrazu reflexe a působení osobních svědectví a vzpomínání může být moment pravdivosti, či snad lépe – nárok na pravdu. Ono prosté „byl jsem při tom“²², tedy autenticita prožitku dává svědkovi zdání nenapadnutelné autority. Z této pozice může

17 *My jsme to nevzdali*, Praha 2009, s. 4.

18 Tamtéž, s. 6.

19 Annette WIEVIORKA, *L'Ère du témoin*, Paris 1998, s. 54. Za zprostředkování odkazu děkuji Janu Sochovi.

20 Adam DRDA – Mikuláš KROUPA, *Kruté století. Kapitoly z rozhlasového pořadu Příběhy 20. století*, Praha 2008, s. 10.

21 „Nebudete hlasovat, který z těchto lidí je větší hrdina. Všichni jsou senzační lidé, ale chceme, abyste se vyjádřili, který příběh je pro Vás v dnešní době inspirující a posilující a který z těchto dosud žijících pamětníků si určitě zaslouží veřejné uznání v podobě občanské Ceny Paměti národa.“ Srov. URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10396580385-ceny-pameti-naroda/21254215021/>> [cit. 2013-03-31]. Udílení *Cen Paměti národa* by jistě stálo za detailnější analýzu právě z hlediska politiky paměti a prosazování hegemonie konkrétního diskurzu vzpomínání ve veřejném a mediálním prostoru. Viz URL: <<http://www.cenypametinaroda.cz/o-cenach-pameti-naroda/>> [cit. 2013-03-31].

22 K. H. JARAUSCH, *Zeitgeschichte und Erinnerung*, s. 14.

přijímat, ale i odmítat teze a závěry odborného historického výzkumu a postulovat proti němu vlastní tvrzení. Případná pluralita dějin a odlišné interpretace dějů a procesů jsou s odkazem na vlastní zážitek a podávané svědectví odmítnutelné ve prospěch vzpomínky a normativní zkušenosti. Přípomínky svědka mají být přijaty, jeho paměť akceptována, jako by byla bezproblémovým odrazem minulosti. Odlišný pohled na události může být zároveň označen nejen jako falešný, ale současně i jako znevážení svědkovy hodnověrnosti a v závislosti na kontextu případně i jako relativizace jeho utrpení a oběti. Přitom při každém vzpomínání a vyprávění osobního příběhu jde v principu nejen o svědectví o minulosti, ale současně i o vytváření a potvrzování osobní identity vypravěče. Jedná se tedy o svěbytné sebeujištění a stanovení, respektive potvrzení svědkovy vlastní pozice v minulosti pro současnost, v níž je vzpomínáno a vyprávěno.²³

Není možné zapomínat ani na skutečnost, že svědek-pamětník není jen a pouze individuem levitujícím ve vzduchoprázdnu. Je součástí kolektivu či kolektivů, v jejichž rámci své vzpomínky artikuluje a zároveň průběžně formuje. Nejen během skupinových komunikací, ale i četbou literatury, sledováním filmové a dokumentaristické produkce či poslechem jiných vyprávění může postupně docházet k unifikaci původně individuálně odlišných zkušeností a jejich zařazení do celého korpusu obdobných promluv – případná zneklidňující rozdílnost je otupena ve prospěch jistoty „usměrněné“ výpovědi dávající vzpomínajícímu pocit pravdivosti. Společné rysy jsou tudíž vyzdvíženy a odlišnosti jsou zapomínány, z hlediska vzpomínajícího kolektivu jsou zdánlivě podružné: „[...] *to, co nebylo akceptováno, není předáváno, a tedy přestává existovat*“.²⁴ Vytvářet se tak může společný jazyk, potažmo průběžně předávaný pojmový aparát výpovědi či kolektivní vzor hodnot, norem jednání a samozřejmě i vzájemně se podporujících, doplňujících a podmiňujících vyprávění specifický pro danou skupinu, ale rovněž uzpůsobený očekávání předpokládaného publika. Svědkův hlas je tím potvrzován zkušeností dalších aktérů. V této souvislosti hovoří němečtí historici o obdobném příběhu odsunutých, respektive vyhnaných Němců po druhé světové válce. Konrad Jarausch píše přímo o stylizovaném příběhu odsunu.²⁵ V krajním případě může dojít až k vytváření falešných vzpomínek (tzv. *false memories*). Lidská paměť je totiž velmi náchylná k deformacím a často podléhá vnějším vlivům až do takové míry, kdy dochází k potlačení původní paměťové stopy událostmi jinými, novými, které původně vzpomínajícímu nejsou vlastní, jež ale přejal a považuje je za pravdivé a osobní.²⁶

23 Carsten HEINZE, *Autobiographie und zeitgeschichtliche Erfahrung. Über autobiographisches Schreiben und Erinnern in sozialkommunikativen Kontexten*, in: *Geschichte und Gesellschaft* 36, 2010, č. 1, s. 105.

24 Z. VAŠÍČEK – F. MAYER, *Minulost a současnost*, s. 158.

25 K. H. JARAUSCH, *Zeitgeschichte und Erinnerung*, s. 14.

26 C. HEINZE, *Autobiographie und zeitgeschichtliche Erfahrung*, s. 125.

Komunikace vyjadřuje další z charakteristických rysů moderního svědka, kterého lze zcela jistě označit za mediální postavu, respektive mediální subjekt, jehož důležitost je podmíněna možností přenosu vyprávění právě i audiovizuálními médii, například televizním vysíláním či rozhlasem. V tomto případě je vhodné odkázat na populární rozhlasové *Příběhy 20. století* s jejich zaujetím pro morálně i hodnotově jednoznačné „příběhy, na které se zapomnělo nebo se na ně mělo zapomenout“. Neboť také „české dějiny mají své hrdiny a zbabělce, temná období i chvíle velkých činů“.²⁷ Moderní komunikační kanály a záznamová zařízení přitom přinášejí nejen samotné výpovědi, ale přímo pomyslný dotek s vyprávějícím – lze slyšet kolísání hlasu, odmlky, pozorovat tvář a registrovat emoce doplňující, či přímo podtrhující sdělované. Vždyť audiovizuálně zprostředkovaný projev dokáže být emotivnější než pouze psaná slova představující otevřený text.

V tomto ohledu je třeba zmínit proces institucionalizace paměti a vzpomínání, kterým rozumím zakládání a působení v úvodu nekonkrétně zmíněných paměťových institucí aktivních nejen ve veřejném prostoru, ale i ve virtuálním světě internetu. Samotný internet se stal úložištěm, respektive archivem dostupných pamětnických a svědeckých výpovědí, třebaže vznikajícím s konkrétním cílem. Poslání dané sbírky a její úkol a význam v současné společnosti jsou vyjádřeny „komentářem“ osvětlujícím uložené dokumenty z konkrétní perspektivy a dodávající tímto způsobem uloženým dokumentům jejich smysl, potažmo činící z nich eventuální prameny poznávání minulosti a navzájem je propojující totožným významem. Například digitální archiv *Paměť národa*, zapojený do nadnárodního projektu *Společenství evropské paměti* (Co je to evropská paměť? Kdo je jejím nositelem? Jak vzniká?), deklaruje svůj primární zájem jasně: „Čím více sbírek, portrétů a svědectví se podaří shromáždit, tím pestřejší a srozumitelnější **mozaika** [zvýraznil J. R.] uplynulého století vznikne.“ Přitom prostřednictvím „svědectví pamětníků a pomocí ostatních historických pramenů chceme poznávat podstatu nedemokratických režimů 20. století, nacismu a komunismu, a zkoumat fenomény, které je provázely“.²⁸

V souvislosti s takovými proklamacemi je však nutné ihned položit otázku – cí paměť má být v těchto úložištích prezentována, o jakých vzpomínkách je zde řeč?²⁹ Jde o to,

27 Viz URL: <http://www.rozhlas.cz/radiozurnal/porady/_porad/3115> [cit. 2013-03-29].

28 Viz URL: <<http://www.postbellum.cz/cz/pamet-naroda/co-je-pamet-naroda.aspx>> [cit. 2013-03-29]. Bez zájmovosti jistě není, že „pamětnická doména“ www.pametnaroda.cz byla bezplatně poskytnuta portálu *Společnost za mravní a právní uznání 3. odboje*, jehož cíle jsou jasné již ze samotného názvu iniciativy. Čtenáře by mohl zaujmout v souvislosti s rolí médií v případě politiky dějin a paměti apel: „Vědomi si svých omezení, chceme hlavně právě pomocí Internetu vytvořit jakousi velmi účinnou, vlastně samočinně pracující, informační základnu, díky které se hlavně budou šířit informace a propojovat ti, kdo o sobě nevědí a měli by o sobě vědět, protože tak se naše úsilí stane mnohem koordinovanější a tím i efektivnější.“ Viz URL: <<http://pametnaroda.org/index.php?pid=3>> [cit. 2013-03-29].

29 Ch. DEJUNG, *Oral history und kollektives Gedächtnis*, s. 104.

jakým způsobem jsou vzpomínkové materiály shromažďovány, případně podle jakého úzu jsou pamětníci kontaktováni a s jakým účelem. Onen klíč totiž nemusí, ale může předem implikovat očekávané výpovědi potvrzující vidění dějin a morální hodnoty zpodobňajících či iniciátorů daných internetových archivů. Třeba v případě digitálního úložiště *Paměti národa* se jedná ponejvíce o pamětníky vzpomínající na události považované za traumatické. České moderní dějiny tudíž mohou v tomto ohledu snadno působit jako příběh či obraz represí, utrpení, obětí a odboje vůči zlu. Ovšem nemohou se nám tímto způsobem v souvislosti s digitálními archivy a pamětníckými portály rýsovat specifické rámce paměti, o kterých neměl Maurice Halbwachs ani tušení? Totiž paměťové instituce coby rámce ve smyslu opěrných struktur, které konkrétní podobu vzpomínání umožňují, respektive podněcují?³⁰ Poněvadž právě platformy paměti jsou často iniciátorem a hybatelům vzpomínání a vyprávění příběhů.

A není rovněž možné chápat institucionální platformy paměti a moderních dějin také jako strategické či mocenské struktury produkující či prostředkující konkrétní vědění o minulosti a vykonávající zároveň pomyslný dohled nad odlišnými obrazy dějin? Jejich případné hegemonní postavení přitom skýtá možnost přinejmenším korigovat či zatlačovat alternativní podoby vzpomínání a znalostí o historii. V tom jim může pomáhat provázání s rozličnými subjekty, například vzdělávacími institucemi (základní i střední školy), (veřejnoprávními) médii, státními strukturami či neziskovými organizacemi formujícími občanskou společnost a sdílejícími s danou platformou vzpomínání shodný pohled na minulost. Ten je současně prostřednictvím různých aktivit ve veřejném i mediálním prostoru průběžně připomínán, tudíž i potvrzován.³¹

Ačkoliv může propojení s konkrétními subjekty danou paměťovou institucí coby aktéra politiky paměti zpětně „usvědčovat“ z prosazování určitých společensko-politických postojů, může takové spojení se spřízněnými aktéry a institucemi zároveň zaručit přinejmenším dočasnou úspěšnost paměťové instituce v prosazování vlastních pohledů a hodnot

30 Za diskuzi a konkrétní myšlenky k této otázce děkuji Marku Fapšovi (rámce paměti) a Ondřeji Tábořskému (české dějiny jako příběh utrpení a traumat).

31 Novějším příkladem této aktivity je iniciativa *Proti ztrátě paměti* pronikající i do škol (URL: <> [cit. 2013-08-22]). Na školní prostředí je v případě moderních československých dějin zaměřen vzdělávací portál *Jeden svět na školách*: „V rámci projektu *Příběhy bezpráví* nabízíme školám dokumentární i hrané filmy a další pomůcky vhodné k výuce dějepisu. Na stovkách škol v celé republice pořádáme filmové projekce a besedy s pamětníky, historiky a filmaři. Organizujeme také studentské literární soutěže, semináře pro pedagogy, výstavy pro veřejnost a vydáváme knihy a metodické příručky o období komunistického Československa. Od roku 2009 studenti udělují Cenu *Příběhů bezpráví* za odvážné postoje a činy v době komunistického režimu [zvýraznil J. R.]“ (viz URL: <http://www.jsns.cz/cz/article/24/O_projektu.html> [cit. 2013-08-22]) Za zmínku stojí, že mezi autory metodických příruček určených právě k výuce moderních československých dějin jasně převažují publicisté, tedy nikoli školení historici či didaktici dějepisu.

promítaných zpět do minulosti. Ty mohou být kvůli četnosti a rozmanitosti svých opakování postulovány jako vlastně normální a pravdivé. V širší veřejnosti se přitom může rozšířit představa o tom, že právě přístup daných iniciativ a struktur je vlastně normou toho „co je historie“.³²

Pozorovatele by neměla zmást ani situace, kdy se paměťové instituce odvolávají k pozitivním hodnotám demokracie, pluralitní společnosti a obrany mravních hodnot, neboť i taková provolání (jakkoliv se s těmito hodnotami osobně ztotožňují!) působí jako politická promluva paušálně obviňující dobu nesvobody a struktury s ní v minulosti i v současnosti automaticky spojované. A „vyzbrojeny“ zaznamenanými osobními zážitky a zkušenostmi se mohou paměťové a s nimi spřízněné instituce pokoušet definovat vzhledem k současnosti chtěně morální významy a hodnoty – stačí polarita pojmů demokracie, pluralita vs. totalita, nesvoboda...

Již zmíněná sbírka *Paměť národa* upoutá historika soudobých dějin ještě z jednoho důvodu – svou snahou utvořit komunitu příznivců prostřednictvím *Klubu přátel Paměti národa* sjednocených na platformě přitakání konkrétnímu zacházení s obrazy minulosti a samozřejmě i paměti a dodávající dané iniciativě dojem společenské legitimizace: „*Myslete si, že má smysl zaznamenávat individuální svědectví pamětníků významných dějinných událostí 20. století? Souhlasíte, že je třeba pomocí vyprávění lidských osudů připomínat, jaká naše nedávná minulost byla?*“³³

Zohledněn by měl být marketing *Klubu*, jemuž odborná historiografie samozřejmě nemůže čelit, který ovšem napomáhá takovéto „organizaci paměti“ vstupovat do veřejného i mediálního prostoru. Nabízen je nejen kulturní profit spojený se skupinovým potvrzováním aktivit a idejí *Paměti národa*: „*Dostanete zdarma dvě vstupenky do Národního divadla pro Vás a Váš doprovod na každoroční udílení Cen Paměti národa. [...] Budete zváni do divadla, na koncerty a vernisáže. Samozřejmě se vstupem pro členy zdarma nebo se slevou. Budete zváni na společenské akce i výlety do míst, kde se příběhy odehrály.*“ Komericializaci vzpomínání představuje lákavé: „*Na přivítanou Vám darujeme CD Příběhy 20. století, které obsahují 6,5 hodiny strhujících [zvýraznil J. R.] audiodokumentů.*“³⁴

Snad s trochou nadsázky lze šíření audiodokumentu chápat i jako prostředek formulující „představu společenství“ *Klubu à la Benedict Anderson*.³⁵ Argumentem k připojení ke *Klubu* je však v každém případě i příslib zisku hodnotově pozitivní kolektivní identity: „*Stanete se součástí komunity lidí, kteří věří, že demokracie, odvaha a hrdinství nejsou*

32 Za tento postřeh děkuji Ondřeji Táborskému.

33 Srov. URL: <<http://www.postbellum.cz/klub-pratel.aspx>> [cit. 2012-03-29].

34 Tamtéž.

35 Benedict ANDERSON, *Představy společenství*, Praha 2008.

*prázdná slova.*³⁶ Nemění se však zároveň tímto způsobem věc sběru a uchování paměti a vzpomínání, či alespoň jejich institucionální derivát *Klubu* pouze v záležitost nabízející členům politicky zaujatý konzum minulosti?

Z historikova hlediska skýtají osobní svědectví jinde jen obtížně zjistitelné skutečnosti. Nabízet třeba může i původně jen tušené vysvětlení badatelových otázek. A samozřejmě přinášejí individuální hlasy do historie ceněný „pohled zdola“. Zároveň však mohou sloužit jako prostředek politického využití historie, kdy vzpomínka ve smyslu osobní výpovědi či celý jejich korpus potvrzuje pravdivost konkrétního politicky relevantního tvrzení či interpretace nebo přímo nároku. Jedná se tedy o to, co a proč z mlhoviny minulosti by mělo být aktualizováno pro současnost. Co z minulosti, z jakého důvodu a například za jakých okolností má být vzpomínáno. Co a proč je označeno za pamatováníhodné. Na to nikdy nezapomínejme.

Politika dějin

Soudobé dějiny jako epocha historie i jako vědecká disciplína představují v rámci historického výzkumu oblast nejbližší naší současnosti, přičemž otázky a problémy, jež s nimi spojujeme, jsou velmi často i otázkami a problémy aktuálními.³⁷ Snadno je proto můžeme označit za předmět i prostředek politiky dějin mající mimo jiné vliv na formování kolektivních, v tom i politických identit a historického vědomí společnosti.

Pod pojmem „politika dějin“ rozumím snahy o pragmatické a vědomé politické využití historie ve prospěch dosažení vlastních cílů, ve prospěch mobilizace oslovovaného kolektivu i jedinců, ve prospěch politizace panujících poměrů a legitimizace vlastních kroků, mezi nimi například i ospravedlnění politických konfrontací a někdy i násilného vypořádání se s údajnými nepřáteli. S politikou dějin spojujeme nejen vědeckou tvorbu či publicistická podání minulosti. Objektem jejího zájmu a prostředkem jejího provádění je samozřejmě i paměť – účelové vzpomínání na vybrané události, procesy či aktéry: „*Po 25. únoru 1948 vládl v Československu nedemokratický režim, jemuž bylo zapotřebí aktivně se postavit.*“ Ti, kteří tak učinili, „*přinejmenším riskovali kriminál nebo nasadili či dokonce položili svůj život za životy ostatních*“. A proto je třeba „*těmto lidem projevit vděčnost, přiznat jim, že díky jejich počínání existuje v národě vedle poraženecké tradice také kontinuální tradice obrany svobody, k níž se dnes můžeme vztahovat*“.³⁸ Příkladem politicky motivovaných a návodných představ jsou i teze komunistické poslankyně Marty Semelové

36 URL: <<http://www.postbellum.cz/klub-pratel.aspx>> [cit. 2012-03-29].

37 Gabriele METZLER, *Einführung in das Studium der Zeitgeschichte*, Paderborn 2004, s. 82.

38 Adam DRDA – Mikuláš KROUPA, *V komunismu jsme žít nechtěli*, Praha 2009, s. 10.

relativizující období komunistické diktatury a zlehčující dobové represe a oběti justičních vražd.³⁹

„Ohebnost“ a využitelnost dějin třeba i k politickým a mocenským účelům se odvíjí od základní jistoty dějepisectví – historie není dokonale objektivní promluvou o minulosti, jak by někteří i chtěli věřit. O maximálně možnou objektivitu mohou odborníci pouze usilovat. Bádající historiky totiž vždy charakterizuje jejich perspektiva pozorování, průsečík individuálních východisek výzkumu. V něm se zračí řada faktorů, například badatelův politický názor, společenské postavení, náboženské smýšlení, příslušnost k rase či pohlaví atd. Vedle osobních východisek a zaujetí se může na výsledné podobě odborníkovy práce podílet i zájem státu, národního společenství, obecně kolektivu, kterému nejsou zacházení s historií a konkrétní podoba příběhů a obrazů o minulosti lhostejné. Jan Křen dokonce tvrdil, že právě bez této subjektivity by dějiny ztrácely na své zajímavosti, podnětnosti či případně provokativnosti. Podle jeho slov by přímo postrádaly krev a barvu. Proměnily by se mnohem spíše ve sbírku starožitností, nikoli v živý důkaz a pramen soudobého myšlení.⁴⁰ Psaní a promlouvání o minulosti tudíž představuje veřejnou záležitost, „přičemž navíc platí, že o pravdě minulosti nakonec rozhoduje budoucnost“.⁴¹ Na této tezi však není nic pohoršujícího, prostě vždy bude podání minulosti spjaté s přítomností i očekávanou budoucností. Minulost je notabene stále neuzavřený proces sloužící naší orientaci v časech aktuálních i očekávaných budoucích. Lepší způsob výhledů a formulace očekávání pro časy příští společnost nemá.

Zacházení s minulostí tudíž současně představuje politickou záležitost. V práci o dějepisectví ve věku extrémů, tedy ve 20. století, připomněl Lutz Raphael banální fakt, totiž že autonomie historického bádání byla v této době opakovaně ohrožována nejen politickými zájmy držitelů moci, ale taktéž názorovým ovzduším národních společností, kulturními tradicemi či zvyklostmi sociálních skupin.⁴² Historie stála u kolébky národních hnutí či národních států 19. i 20. století, poskytovala argumenty vítězným i poraženým v čase po 1. světové válce. Předkládala i vymýšlela více i méně objektivní důkazy v čase bipolárně rozděleného světa po roce 1945. Historie a její tvůrci heorizovali, znevažovali, legitimizovali.

Ačkoliv se stala politika dějin frekventovanějším pojmem maximálně až v několika posledních desetiletích, její projevy bychom zpětně dohledali hluboko v lidské historii.

39 URL: <<http://www.ceskatelevize.cz/specialy/hydepark/13.2.2014/>> [cit. 2014-08-21].

40 Jan KŘEN, *Historické proměny češtví*, Praha 1992, s. 17.

41 Tamtéž, s. 19.

42 Lutz RAPHAEL, *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme. Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart*, München 2003, s. 44.

Nejen 19. a 20. století přemýšlelo o tom, komu a jaké příběhy o časech dávných i nedávných bude vyprávět, a jak budou daná vyprávění na publikum působit.⁴³

V rámci politické praxe se můžeme nejčastěji setkat s projevy politiky dějin u příležitosti různých veřejných akcí – svátků a oslav s jejich pravidelně se opakujícími rituály, politickými (sebe)prezentacemi a ceremoniemi fixujícími význam vybraných historických událostí. Odkazy na historii přitom nepředstavují pouze neodmyslitelné pozlátko politického jednání, ale naopak významný element vytvářené politické reality, jež má být prostřednictvím různých symbolických úkonů ukotvena v každodenním aktérově světě. Skrze ně dochází přinejmenším k jednosměrné komunikaci s ostatní společností ze strany držitelů moci, či těch, kteří usilují o moc či přinejmenším o uznání.⁴⁴ V některých případech se s politikou dějin můžeme setkat v rámci školní výchovy.⁴⁵ Mohou jí také sloužit pomníky, pamětní desky, knihovny, muzea, putovní výstavy atd.

Velmi často je politika dějin vykládána jako typický projev pouze totalitních mocí, diktatur či (absolutní moci chtivých) politických stran usilujících prostřednictvím masivní propagandy, represemi i jinými formami nátlaku vnutit společnosti vlastní verzi světa, v něm i podobu dějin. Cílem takových aktivit se stává eliminace konkurenčních podání minulosti. Za takových okolností se „totalitarizace“ historie a dějepisectví stává součástí záměru připravit oslovovanou společnost o nárok na „nezávislé“ dějiny. Historie, coby účelový výklad minulosti, představuje v takovém případě důležitý nástroj ideologického boje autoritativního státu.⁴⁶

Pojem „politika dějin“ tak může vyvolávat ve svých recipientech negativní pocity, odmítnutí a obavy z falšování historie a stranického přepisování dějin. Pohledy na praxi diktatur v oblasti historie podobné obavy samozřejmě podporují.⁴⁷ S projevy politiky dějin se nicméně setkáme i v demokratických systémech. V jejich případě lze ovšem očekávat svobodnou konkurenci obrazů minulosti a vzpomínek prezentovaných ve veřejném prostoru. Pluralitní prostředí tvoří, či by mělo tvořit, kolbiště historických tradic a fórum názorů na dějiny vedoucí ke společenskému a politickému dialogu, k „soupeření“ různých

43 Peter GLOTZ, *Geschichte in der politischen Auseinandersetzung*, in: Klaus Füssmann – Heinrich Theodor Gütter – Jörn Rüsen (Hg.), *Historische Faszination. Geschichtskultur heute*, Köln – Weimar – Wien 1994, s. 160.

44 Edgar WOLFRUM, *Geschichte als Politikum – Geschichtspolitik. Internationale Forschungen zum 19. und 20. Jahrhundert*, in: *Neue politische Literatur* 41, 1996, č. 3, s. 381.

45 Frank KÖNIG, *Die Gestaltung der Vergangenheit. Zeithistorische Orte und Geschichtspolitik im vereinten Deutschland*, Marburg 2007, s. 28.

46 Rafał STOBIECKI, *Historici a historická politika*, in: *Dějiny – teorie – kritika* 4, 2007, č. 1, s. 27–28.

47 Dieter DOWE, *Geschichtspolitik als wesentliche Aufgabe in der demokratischen Gesellschaft – einige Schlussbemerkungen*, in: Beatrix Bouvier – Michael Schneider (Hg.), *Geschichtspolitik und demokratische Kultur. Bilanz und Perspektive*, Bonn 2008, s. 185.

pohledů na minulost, z nichž si veřejnost může vybírat. Byť i toto „herní pole“ by mělo mít své mantinely a pravidla odmítající extrémní podání minulosti.

Zvláštním případem průniku politiky dějin, soudobé historie a vzpomínání je problematika „obětí“. Oběti již neodmyslitelně patří k nedávným dějinám naplněným zmínovanými civilizačními katastrofami a traumaty. Ve světovém měřítku skutečně hovoříme přinejmenším o obou světových válkách a excesech, které s nimi automaticky spojujeme. V rámci českého prostředí pak připomeňme oběti komunistických represí.

„Oběti“ představují silný argument v rámci politiky dějin a paměti i diskuzí o minulosti. Sám pojem pochází z náboženské oblasti. Nicméně jistě se můžeme setkat s jeho různě odstíněnými výklady. Nejčastěji však toto označení evokuje akt násilí spáchaný na bezbranném objektu, právě i trpícím člověku.⁴⁸ Oběti poté mohou vznášet na pozůstalou společnost specifické morální nároky, kromě jiného i povinnost pamatovat si a tradovat jejich utrpení a okolnosti, jež k němu vedly. Nemusí tudíž nutně cílit ke smíření, jak lze očekávat v religiozním kontextu. Strádání obětí může naopak představovat memento s cílem burcovat a mobilizovat, či přinejmenším nezapomínat. I tak lze chápat slova Mikuláše Kroupy o Jaroslavu Řiřicovi vyšetřujícím svého času generála Tomáše Sedláčka: „*V duchu jsem říkal: Když už vyšetřovatelé nedovedou poslední zločince z padesátých let alespoň dostat k soudu, kde by se jejich minulost veřejně projednávala, měli by si takové lidi, jako je Řiřica, aspoň pravidelně předvolávat. Měli by těm spokojeným zpupným seniorům, kteří si užívají vojenské výsluhové výhody, aspoň dvakrát za rok nepřijemně připomínat, co provedli.*“⁴⁹

V globálním měřítku před nás staví morální imperativ oběti holocaustu. V domácím prostředí můžeme uvažovat o obětech komunistické represe,⁵⁰ jak o nich mimo jiné referoval v případě III. protikomunistického odboje Eduard Stehlík, sugestivně a zaujatě hovořící o těch, kteří „*se v okamžiku, kdy cítili, že je vlast potřebuje, zapojili ze všech svých sil do boje za svobodu a demokracii, za což mnozí z nich zaplatili dlouhými lety strávenými ve věznicích a koncentračních táborech komunistického režimu*“. Jiní dokonce „*přinesli na oltář vlasti to nejcennější, co člověk má – vlastní život*“. A právě kvůli „*těmto*

48 Aleida ASSMANN, *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*, München 2006, s. 72–73.

49 A. DRDA – M. KROUPA, *Kruté století*, s. 13.

50 V průběhu semináře věnovaném problematice III. odboje promluvil Eduard Stehlík na půdě Senátu PČR mimo jiné o „*těch, kdo se aktivně zapojili do boje proti rudé totalitě v Československu [...]*“. Podle jeho slov „*[...] nesmíme však zapomínat ani na ty, kdo jsou účastníky odporu proti komunismu a stali se jeho obětí jen proto, že existovali. Z jakéhosi zrudného důvodu se znelíbili a stali se obětí komunistické perzekuce. Byli vězňeni, nasazeni na otročké práce v uranových dolech či jen šikanováni vystěhováním do určeného místa pobytu, zabavením majetku či nemožněním studia dětí. I oni si bezesporu zaslouhují naši úctu a vzpomínku.*“ Viz *Návrh zákona o třetím – protikomunistickém – odboji*, in: Paměť a dějiny 2, 2008, č. 1, s. 194.

statečným mužům a ženám považují zpochybňování 3. odboje za zločin, za urážku jejich památky [...]“⁵¹ Z případné odborné otázky po ne-existenci III. odboje tak na půdě Senátu PČR Eduard Stehlík činí ahistoricky záležitost politickou a věc emocí a morálního soudu.

Důležitý je proces připsování jednoznačného a nejlépe vznešeného smyslu oněm obětem a jejich utrpení. Jako vlastně neúnosná se přitom může jevit situace, kdy se stali aktéři terčem represí a útisku aniž by před tím veřejně vystupovali a o útok na sebe sama si „koledovali“, řečeno zjednodušeně. To se ostatně týká v českém prostředí nejen obětí politických perzekucí po nástupu komunistické diktatury, ale třeba v konkrétním a skutečně exponovaném případě i lidických mužů. Nejednalo se o odbojáře, jejich vražda nebyla výsledkem politického konfliktu, ale aktem odplaty, ke které přišli vlastně jako slepí k houslím. A přesto je nechal Otakar Vávra v roce 1974 ve svém filmu *Sokolovo* zvolat před popravčí četou politické poselství určené normalizačnímu Československu: „Ať žije komunistická strana!“

Zkrátka situace, kdy jsou lidé pronásledováni a vražděni prakticky pro nic, může být z hlediska společnosti prohlašující se za pozůstalou nesnesitelná a utrpení „obětí“ přisuzuje *ex post* zmíněné významy. I to je přitom způsob, jak se původně oběti mohou stát hrdiny.⁵² Příčiněním vlastním, pokud represe přežili, či iniciativou jiných. Vedle mrtvých lidických mužů stojí za zmínku utváření představ o sobě samých ze strany politických vězňů padesátých let, v jejichž případě François Mayer připomíná proměnu jejich kolektivní postavy oběti represe v postavu bojovníka proti komunismu a odbojáře motivovanou osobní zkušeností toho, že byli „obětmi, ale ne hrdiny, bývali vězni, ale ne <odbojáři> – trpí tím, že je jim upíráno uznání ve společnosti, která zakládá svou legitimitu na odmítnutí komunistického režimu, ale příkladné postavy svých dějin se nenamáhá hledat mezi lidmi, kteří se považují za první odpůrce komunistického režimu a nejopravdovější bojovníky proti němu“.⁵³ Proměnou z oběti v bojovníka se přitom „vězeň vyhne podezření,

51 Tamtéž.

52 „Pamatuji si [Adam Drda, pozn. J. R.], že jsme se bavili o možném dokumentárním zpracování jejího příběhu [Anny F., pozn. J. R.] s nějakými filmaři a také přišla řeč na otázku hrdinství. Kdosi soudil, že Židé jsou v drtivé většině oběti, že hrdinství vyžaduje aktivní odpor proti zlu, takový, k jakému přistoupili například bojovníci z Varšavského ghetta. Vybavilo se mi tenkrát [...], co na podobné téma říká jeden z bojovníků ghetta Marek Edelmann [...]. Vysvětluje, že síla a odvaha lidí, kteří šli do transportů, do lágrů a poté na děsivou smrt, není <menší> než síla a odvaha těch, kteří bojovali se zbrání v ruce: <Smrt v plynové komoře není horší než smrt v boji a [...] o hanebnou smrt jde jen tehdy, když se člověk snaží přežít na úkor někoho jiného... Musíš to konečně pochopit: ti lidé šli klidně a hrdě. To je něco strašného, když se jde tak klidně vstříc smrti. To je mnohem těžší než střílet. Mnohem lehčí je přece umírat, když člověk střílí, nám se umíralo mnohem lépe než člověku, který jde do vagonu, pak v tom vagonu jede, potom si kope hrob a potom se svléká do naha... Už to chápeš?>“ Ještě jsme ve válce. Příběhy 20. století, Praha 2011, s. 41.

53 Françoise MAYER, *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*, Praha 2009, s. 168.

že si svůj osud opravdu nevybral, že byl pouhou obětí pekelné represivní mašinerie a že navíc svou prací v lágrech a v dolech přece jen přispěl k budování socialismu“.⁵⁴

Jak vše uzavřít?

Podíváme-li se na postoj historie k paměti, potažmo k ústnímu svědectví, dojdeme k snad i zajímavému zjištění. Antičtí autoři, které dnes vnímáme jako zakladatele dějepisectví, považovali historii za paměť. Například v 5. století př. n. l. Hérodotés ospravedlňoval svou tvorbu vůlí zachovat před zapomněním skutečnosti, které považoval za důležité. Popisoval mimo jiné události, kterých byl sám svědkem, respektive o nichž mu řekli jiní. Takové pojetí ostře kontrastuje s pojetím historie v 19. století, kdy se dějepisectví etablovalo jako věda založená na kritickém výzkumu písemných materiálů. Současné oceňování paměti, vzpomínání a svědeckého vyprávění jakoby zdánlivě představovalo návrat k počátkům historické metody.

A přesto s vědomím existence vědeckého aparátu historiografie, s vědomím nutnosti kritického zacházení s prameny, tedy s oněmi „stopami minulosti“, ať jimi myslíme cokoli, by mělo být vyprávění pamětníků sledováno kriticky. Rozhodně se na tomto místě nestavím proti orální historii, která si vytvořila vlastní pravidla výzkumu a „zacházení“ s pamětníky, přičemž výsledky její činnosti mohou kromě jiného právě nabourávat účelově prosazované diskurzy vzpomínání postulováním alternativních zkušeností a pamětnických hlasů.⁵⁵ Osobně se však mám na pozoru před nekritickým a účelovým zacházením se vzpomínkami, utrpením a obětmi, jehož primárním cílem není vědění, ale společenská či politická argumentace, tedy normativní zacházení se selektivní podobou dějin, která nám s naprostou samozřejmostí říká, jak máme věci chápat, jaké hodnoty máme uznávat. Historie coby věda i výsledek odborné činnosti by měla vzpomínání s jeho příběhy reflektovat a kriticky revidovat jejich šíření veřejným prostorem i médií.⁵⁶

Matěj Spurný v textu vymezujícím se vůči dobové praxi Ústavu pro studium totalitních režimů připomněl dva krajní póly, mezi nimiž se historici tradičně pohybují. Na jedné straně uvedl identitotvornou roli odborníků – roli našeptávačů a zprostředkovatelů požadovaných a chtěných hodnot příslušníků národa, obyvatel státu, stoupců různých politických názorů. Opačnou pozicí je role subverzivní – tj. úloha kritických pozorovatelů, „disidentů“, kteří v archivech moci odhalují a poukazují na skryté a zapomínané souvislosti, zpochybňují ustálené a tradované stereotypy a mýty, poskytují hlas

54 Tamtéž, s. 173.

55 Ch. DEJUNG, *Oral history und kollektives Gedächtnis*, s. 114.

56 Jacques LE GOFF, *Paměť a dějiny*, Praha 2007, s. 122.

opomíjeným či umlčovaným.⁵⁷ Zcela jistě nelze onu roli identitotvornou popírat a zavrhovat, ve vztahu k politice dějin a paměti se však osobně stavím na stranu subverzivní. Zkrátka vyjádřeno opět s Pratchettem: „*Bojovat s pohádkami umí jen opravdu výjimečné osoby a ty se stávají zažívací sodou historie.*“⁵⁸ Doufejme, že ona zažívací soda historie není a nebude zas až tak výjimečná, jak si Pratchett myslí...

---

57 Matěj SPURNÝ, *Dějiny a paměť komunismu v Česku*, in: URL: <<http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/matej-spurny.php?itemid=8566>> [cit. 2013-08-22].

58 T. PRATCHETT, *Čarodějky na cestách*, s. 10.

Summary

Contemporary History, Personal Recollections and the Politics of History

The study deals with the relation between the scientific treatment of contemporary history and witnesses' recalling the latest historical period. Within the topic, the issue of the politics of history and the applicability of individual memory for the formulation of moral and political messages and values are also taken into account.

Contemporary history speaks about the era of the living concurrently. As a professional discipline, it bases its legitimacy on the methods of scientific work and verifiable facts. The experience and emotions of the actors, holders of personal memories and storytellers of the latest past, stand besides the scientific conception of this period of history. Unlike professional presentation of historians asking research questions, contemporaries bear primarily witness to their own life-world. At the same time, we can express skepticism about the possibility of forming a coherent image of history just on the basis of individual narratives, even though the creation of such an image of the recent history is assumed by a number of eyewitness initiatives. Thus the past presented through the prism of a personal recollection is understood as a living alternative to the textbook and professional presentation of history. The eyewitness' right to the truth because of a personal experience is also a tricky moment in personal witnesses and recollections. This is a simple „I was there“. From this position, witnesses can both accept and reject the conclusions of a professional historical research. The plurality of history and the alternative interpretation of the past are, referring

to a personal experience, possible to reject in favor of memory and normative experience. A contemporary witness, however, is not an individual isolated from the world. His/her memories are formed continuously during group communication, reading literature, watching films and documentaries.

In recent years, in Czech society, we have been observing the process of institutionalization of memory and recalling. It is the establishment and activity of memory institutions functioning in a public space and in the virtual world of the Internet. The digital archive *Memory of a Nation* endeavoring to create a varied and understandable mosaic of the 20th century is an example of such an institution. It primarily focuses on exploring the nature of non-democratic regimes of the 20th century. At the same time, the institutional platforms of memory can also be seen as strategic or power structures producing and mediating particular knowledge of the recent past. Their potential hegemonic position offers, at least, the opportunity to correct alternative forms of contemporary history. Interconnection with educational institutions, the mass media, state structures or non-profit organizations may help them in it. Aware of the critical apparatus of historiography, witnesses' telling, however, should be viewed critically. Historians should be careful about non-critical and purposeful treatment of memories, whose primary aim is not knowledge, but political arguments.

